

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 57-58 (1971-1972)

Artikel: La scola claustrala 1804-1833
Autor: Müller, Iso / Maissen, Alfons
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881780>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 15.03.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

LA SCOLA CLAUSTRALA 1804-1833

DA P. ISO MÜLLER

(Versiun romontscha da *Alfons Maissen*)

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

1950

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

LA SCOLA CLAUSTRALA 1804–1833

DA P. ISO MÜLLER O. S. B.

En emprema lingia interessescha nus la repartiziun dellas classas. La cruna della scola era la *teologia*. Scoi para fuva ella en emprema lingia patertgada per la nova generaziun claustrala, mo auncallura per ils scolars digl'exteriur. Gest quels vegnevan notificai bugen. Aschia savein nus che il Tessines Pietro Wanzini ha fatg ses examens ils 13 d'ost 1816 en teologia docmatica (Act. Capit. II. 118 e Prämienzeddel 1816). Perencunter vegnan numnai treis scolars indigens el cedel de premias de ca 1819 che han en in onn igl'emprem studegiau filosofia practica e lura teologia dogmatica (mira pli tard). Il sulet scolar de teologia per igl'onn 1831 ei stau il Valesan *Johan Stephan Claivaz* (Zeugnislite 1831). Da avat Adalgott Waller retscheiva Josef Karl Punt de Tuver (Taufers, Tirol) in corrispudent test de teologia il qual ei deplorabalmeyn buca dataus. Il num ded in professor de teologia ei negliu menzionaus els documents citai.

Per emprem scalem della teologia, mo era in summa per la formaziun pli aulta academica valeva la *filosofia*. Tenor igl'urari scolastic de circa 1810 eran lura 6 scolars sededicali a quest rom: Aschwanden Franz Josef ded Uri, Baselia Johann Anton de Sumvitg, Berther Johann Baptist de Mustér, Florin (Deflorin) Gallus de Tujetsch, Quinter Vigeli de Tujetsch, Vieli Petrus de Razén. Deno Berther Joh. B. e Vieli Peter ein tuts davantai pli tard spirituals. Ils scolars vevan mintga di scola dallas 9—11 uras e duront quater dis era aunc suenter miezdi scola dallas 2 allas 4. Secapescha ch'ei settractava buca mo dell'instrucziun en filosofia, mobein era en auters roms. Cunquei che la filosofia era il rom niev e caracteristic, vegneva igl'entir cuors numnaus aschia. Scolast era P. Beat Ludescher. Ils 12 de fenadur 1813 han defendiu publicamein tesas ord la metafisica ils scolars Carigiet Anton de Mustér, Capeder Mathias Anton de Medel, Camenisch Josef Maria de Medel, Florin (Deflorin) Gallus de Tujetsch sut la direcziun de P. Sigisbert Frisch (Acta Capitularia I. 167). Tuts quater han silsuenter studegiau teologia. Ils 15 d'ost 1815 han fatg ils examens en *Philosophia moralis* schibein Wanzini Pietro sco Wenzin Vigeli, pli tard omisdus teologs (Acta Capitularia II. 46). Tenor la gliesta de premis de ca. 1819 ha ei dau treis students che han studegiau

egl emprem semester filosofia practica, el secund teologia dogmatica. Igl ei stau ils students Schmid Stephan e Stiefenhofer Johann Josef de Mustér sco era Riedi Josef Vigeli de Tujetsch. Tuts treis ein sededicali alla clamada de spirituals.

Il cuntegn dellas prelecziuns en teologia e filosofia ei buca transmessa a nus. Era anflein nus neginas notizias sur dils cudischs de scola. Ei croda a nus sulettamein en egl che Peter Paul Arpagaus 1809 ha pagau 1 flurin ed 8 crizers «pro libro diversarum cognitionum». Schebein ei setracta cheu tier quei tetel de cudisch che tuna schi antic, de filosofia, ei dubius (RB 37).

La *structura dil gimnasi* ei greva d'eruir demai che las denominaziuns e forsa schizun las repartiziuns sezzas che semidan. Segiramein existeva adina, buca mo sco scalem bass, mobein sco precuors, la *scola civilis*, pia la scola per ils burgheis indigens, che compara 1831 cul num Praeparanda. Il gimnasi per propi sereparteva entuorn 1810 en *treis classas de latin*. 1816 paran ellas era aunc d'exister, dev'ei gie lura ina classa de syntax, duas d'aritmética e treis de tudestg. Entuorn 1819 eis ei la tschontscha de retorica, lura de grammatica latina, mo dasperas vegnevan dadas duas classas d'aritmética e duas de tudestg. 1831 ein claramein numnadas puspei treis classas: retorica, rudimenta e principia.

Dociu vegneva al gimnasi sper latin, tudestg, aritmética, per ex. entuorn 1810 era geografia, historia naturalis, historia religiosa et politica (pli tard, entuorn 1819, numnada historia sacra et profana) e doctrina religionis. 1816 constatein nus ina classa tudestga e duas romontschas de catechismus (maior et minor cathechesis in lingua vernacula). Lura ei per 1819 mo pli de leger d'ina doctrina christiana 1 resp. 2 classis. D'in'atgna instrucziun fundamentala en lungatg romontsch paleisa il medem cedel premiar de ca. 1819 (ex primis elementis linguae romanae). Nus vesein cheu co la pedagogica dil 18avel tschen-taner apprezzescha fetg il lungatg matern e beneventa ina buna catechesa. Per l'emprema gada intervegnin nus dalla medema fontauna, entuorn 1819, che ortografia e calligrafia formeschan agens roms d'instrucziun. En negins documents ei raschieni dil lungatg grec, ch'ei cumpatg vegnius introducìus per suenter 1833. Aunc bia meins cattein nus adagur comprovass per l'instrucziun en franzos u engles. Schizun il talian schi de maneivel ei buca d'eruir.

Sco scolasts ein documentai entuorn 1810 P. Sigisbert Frisch, da lezzas uras Decan (1806—1820), per la tiarza latina, P. Ursicin Genelin per la secunda latina e P. Beat Ludescher per l'emprema classa latina. P. Beat Ludescher veva pia d'administrar la classa de filosofia e l'emprema latina. Sco Praefectus Scholarum (Rector) figurescha 1831 P. Anselm Quinter, igl avat de pli tard, e sco Moderatur (Prefect) P. Coelestin Giger, che se scriva era Guiguer, demai ch'el apparteneva pli baul ad in regiment svizzer de guardia en Frontscha e dil reminent temius de pli per sia forza corporala che per l'altezia spirtala, sco rex tremendae maiestatis qui flagellat pigros gratis. Avon el para P. Adalgott Berther d'haver administrau quei uffeci per cuort temps; aschia annunzian las reminiscenzas de Decan Placidus Lorenz Baselgia (Jahrbuch des historischen Vereins des Fürstentums Liechtenstein 63 [1963] 117).

Il *diember de scholars* para d'esser staus fetg differentes. 1805 dumbran ins silmeins 15 students, pertgei quei diember era separtecipaus al teater. Entuorn 1810 remarca igl urari de scola denton mo 11 scholars. Medemamein paleisa a nus il feagl de quen per igl onn 1829/30 21 students. Il cedel d'examen numna per 1831 24 scholars.

Lein dar in'egliada sils *mieds de scola*. Cheu croda en egl che tochen sil di ded oz ein semantenidas treis *grammaticas latinas* en manuscret, ina de quellas en lungatg latin per igl onn 1808 per il scolar Johan Ludwig Berther, in'autra semegliontamein en fuorma latina digl onn 1830 per Jakob Martin Tenner ed ina tiarza, denton en lungatg tudestg, digl onn 1818, en possess de Thomas Ludwig Baletta. Igl era aunc dil taliter tradiziun dil temps baroc che la grammatica en lungatg dil Latium sepresentava en lungatg latin e buca el lungatg matern. Podà che quellas grammaticas ein vegnidas dictadas en scola dal scolast. Ei deva denton era grammaticas stampadas, demai che talas figureschan savens els quens (RB 86, 87, 89, 107, 195). In student ha pagau 1817 «für Uhlein Gramatic» 1 florin e 40 crizers, in auter 1816 «für Ullims Gramatic» 2 florins e 52 crizers (RB 18, 23). Tgi ch'ei stau quei autur astgass buca esser clar senz'auter, demai che perfin la Bibliografia tudestga universala menzionescha buca in tal erudit.

Per il lungatg de Napoleon e dils Burbons s'interessavan ils aristocrats grischuns che levan pli tard sededicar alla politica.

Perquei ein *grammaticas franzosas* gest d'anflar tier els. Otto e Peter Vieli de Razén ch'ei vegni 1805 alla scola, han pagau per «2 französische gramairs» 4 florins (RB 59). Junker Peter Anton Riedi de Sursaissa spenda la stad 1806 2 florins per «eine französische Gramatick» (RB 1). Cunquei ch'era students ord igl intschess talian arrivavan a Mustér, ein ins buca surstausche nus entupein el quen d'in scolar Baretta l'expensa de 6 florins e 6 crizers per ina «Gramatica Italiana» (RB 93).

Ella Mediazion e Restaurazion vegn la *historia della patria* pli en honor. Ins selegrava puspei de saver viver dalunsch dalla canera d'uiara en calma e ruaus. Questa tenuta patriotica manifesta la scartira «Historische Skizze Rhätians» 1807, ch'ei conservada en in manuscret de 70 paginas e gia menzionada e recensada en auter liug extendidamein (Denkschrift des Katholischen Schulvereins 1945, p. 164). La notizia silla cuviarta interiura «Servit Giger manu propria», savess sereferir sin Josef Maria Giger, entaus igl atun 1805 ella scola claustrala (RB 62). La medema tenuta patriotica animescha il student Thomas Fidel Condrau che numna 1828 cun luschezia siu agen il cudischet stampaus 1795: «Vier von den Hauptgrundgesetzen Gemeiner dreier Bünden».

Cheu sto era vegnir menzionau che in student de Breil, Derungs, 1814, hagi pagau «für Steingmüller (?) Geschichte» 4 florins (RB 14). Sch'ei setracta en quei cass d'in'ovra digl enconuscent um de scola e perscrutader della natira *Johann Rudolf Steinmüller* († 1835), forsa la «Beschreibung der schweiz. Alpen- und Landwirthschaft» (1802/04), savein nus buc (HBLs VI. 540. Allgemeine Deutsche Bibliographie 36 [1893] 19—21). Cunquei che questa notanda stat cheu isolada, setract'ei forsa d'ina speciala predilecziun d'in student. Ed in de Breil vegness daveras a s'interessar fetg per l'agricultura.

Finalmein seigi cheu aunc numnaus in «*Atlas der Alten Welt*», ch'ei vegnius stampaus 1800 a Weimar e che porta egl intern digl uvierchel la notizia: «Xaver Rusconi». Tochen ussa ei da quei temps de 1804—1842 negins students de quest num comprovai per Mustér. A Lucerna hai dau in Xaver Rusconi (nasch. 1773), ch'era gia 1797 spiritual e 1806 professor della retorica, epi sco davos de siu rom, morts 1847 (Geschichtsfreund 90 [1935] 265—275 und HBLs V. 759—768). Forsa ei quell'ovra geografica, che cuntagn 12 cartas, schiglioc enzaco arrivada a Mustér.

2. LA VETA D'INTERNAT — MUSICA E TEATER

Cuntrari alla meisa unitaria dil temps ded oz dev'ei da lezzas uras aunc adina ina *tripartiziun ella dunsena* dils students, per aschidedir sco continuaziun dellas rasadas della societad barocca. Aschia gudevan ils aristocrats della tiara, ils giunchers Paul de Bergamin ed Anton Benedikt de Castelberg, sco era Martin de Riedi, mo era beinstonts della burghesia sco Thomas Beer de Tujetsch, Pietro Schenardi dil Mesauc e Giovanni Soldati dil Tessin il schinumnu *mensal signuril* (Herren-Tisch), era numnaus la meisa conventuala. Quella custava silmeins 4 florins ad jamna. Aschia munta l'entira dunsena per il suranumnu Castelberg, dals 9 de november 1815 tochen ils 19 d'uost 1816 a 161 florins e 42 crizers (RB 25, 33, 35, 43, 47, 73). Igl ei perquei era capeivel che la claustra, sco casa d'albiert, prendeva bugen en dunsena parents dils students per cuort temps (RB 9, 24, 25, 189).

Ils biars students prendevan la *meisa de students*, la quala ins numnava era la meisa ordinaria e che custava 3 florins ad jamna. Il vin, che biars giavischavan ed era survegnevan, vegneva quintaus en moda speciala (RB 1, 3, 5 etc.). Semegliontamein stuevan ils scolars purtar sez ils cuosts per giavischs specials, sco per semeglia paun alv (RB 16). —

Ina tiarza grupp de scolars pretendeva mo «la suppa comunabla», («die gemeine Suppe») (RB 60—61, 63—66, 78—70). Per quella pagavan ins ad onn 16—20 florins (RB 62, 64). Da quella para la suppa della meisa conventuala ad esser sedifferenziada, autramein vess in Peter Anton Riedi ed ils dus Otto e Peter Vieli buca survegniu ella, che custava 24 florins e 40—45 crizers (RB 59). Ei setracta cheu de mez pensionaris. Era vegn numnada ina «suppa della damaun», aschia per in de Tujetsch che veva schiglioc dunsena el vitg de Mustér (RB 15). Il solver quotidian vegneva quintaus cun 4 crizers (RB 9, 47, 85 per 1806 ed 1820). Sco gia igl indrez della «suppa comunabla» lai perscorcher, surveva ella era a scolars cun geniturs pauc beinstonts. Tals che levan vegnir spirituals, savevan era *collectar*, pia rimnar daners tiels fideivels per ils cuosts de lur studis. Ina recumandaziun per in tal student en in sboz nunsigillau ei semantenida, che sa era esser ina copia. Quei document era staus destinaus per Joseph Fidel Berther, oriunds de Mustér, il qual

ei staus en claustra 1831 (retorica). Deplorablamein savein nus buca anflar el ellas gliestas sco clerical en pleivs u en claustras.

Cunquei che quella recumandaziun sesanfla ella mappa de P. Benedikt Rensch, che figurava sez sco Jakob Anton Rensch, scolar claustral da 1824—1831, silsuentar 1838 fatg profess, astgass el haver fatg diever de quest model per siu agen document relativ. Autras brevs de recumandaziun nundatadas per teologs, porscha la collecziun de formulars (S. 66—68, 71).

Per corrispunder alla pupira della populaziun che haveva pitiu duront il temps della revoluziun, dismetta il niev Prospect della scola claustrala digl onn 1804 la Cutta tochen dacheu usitada e lubescha a mintga scolar de *sevestgir tenor plascher*. Denton dueigi il student posseder in manti ord molton grisch (ina teila). Da cheu resultan las expensas per in 'Caput' ni «Sur-tout» (RB 5, 25, 185—187, 189). Leutier duvrav'ei beinduras 3 ½—4 ½ bratsch molton (RB 5, 25). Da firaus deigi mintgin trer en in tschiep blau ed in libroc tgietschen. Perquei ils posts per ponn blau (RB 22, 45, 54, 70, 188, 189). Il «Librock» vegn repetidamein numnaus ed astgass esser allegaus en quens screts per romontsch cun rassa. Ei seclamava: «per far ina rassa, per far duas rassas» (RB 36, 94, 103, 195; SR 183, 211, 225). Sch'ei stat scret ina gada: «per far ina rassa e tschenta», sche sa quei udir ensemen, mo sto buc, pertgei savens vegnevan tut divers posts reuni per motivs de simplificaziun (RB 103 per igl onn 1822). Il libroc tgietschen ni silmeins teila cotschna ein era documentai (RB 54, 188). Ei setracta per il Grischun d'in sevestgir tipic per il 18avel tschentaner. Vitier caultschas nerass. Probabel sereferesch sin quei las expensas per teila-Manchester (RB 31, 41, 42, 62, 186, 189). Ils nuvs dueven esser el senn digl Empire de colur alva, buca ord metal sco el 18avel tschentaner. Las expensas per nuvs crodan gie era en egl (RB 21, 187—189). Sin tgau dueigi il student buca purtar il tricorn aristocratic dil tschentaner precedent, mobein ina capiala bidermeier cun «ault cup» (mit «hoher Kupfe»). Remarcabel para la cumpra ni gl'emprest de capials de strom d'esser stada, ils quals paran d'esser vegni da quei temps en moda (RB 78, 79).

Pér dals quens de pli tard, de 1822/23, cunzun dapi 1826 constatein nus in *Chorhemd* (chorem, corhemd etc.). Ei setracta il bia dil diever ni dil lavar d'in tal vestgiu, che custava in florin. Pliaras gadas setract'ei de treis lavadas dil horem. Quei

ei buca il cass en tuts quens, mobein en biars (RB 94, 121, 123, 125, 131, 196—198; SR 103, 175, 183, 211, 289, 291, 297). Podà ch'ils students targevan en il horem mo sur la mondura civila sco quei ch'igl ei il cass aunc oz en pleivs ora silla tiara, cura ch'ils umens dil vitg portan entuorn reliquias e cafanuns.

Buca mo la scola el senn pli stretg, era igl art cattava ella scola claustrala da lezzas uras simpatia e capientscha. Cunzun la *musica* gudeva gronda stema. Sur de quei ei gia vegniu relatau en in auter liug (Gedenkschrift des Kath. Schulvereins 1945, S. 173—174, e Bündner Monatsblatt 1953, S. 88—91). Ei dat denton aunc entginas cumpletaziuns. Denter 1804 e 1810 arriva sin viseta en claustra in musicist ecclesiastic oriunds della Baviera cun num *Martin Vogt* (1781—1854). Ils paders sco era igl avat levan intimar el de restar a Mustér, mo il lungatg romontsch della tiara e «die geringe Liebhaberei für Musik hielten mich davon ab, da zu bleiben, denn ein musikalisches Amt, das ich da mitmachte, bestand aus zwey Singstimmen, einer Violine, einer Flöte, einer kleinen und grossen Trommel» (Bündner Monatsblatt 1960, S. 15—16). Igl ei de capir che la claustra saveva buca esser schi ferma suenter ils temps burasclus della Revoluziun, per gest saver scaffir ina gronda cultura musicala sco quei ch'il musicist jester secarteva.

Ord il cudisch de quens dils *students* dal temps de 1804—1831 ed aunc pli ditg (citau RB) entruidan differentas notizias sin la veta musicala. Aschia dat avat Anselm 1812 a Giachen Antoni Degonda 6 florins e 40 crizers «für die Clarinet» (RB 42). Bein in medem instrument denton pli prezios, obtegn in student Capeder 1818, seclom'ei gie: «Item ein Clarinet 13 Fl.» (RB 23). Il musicist el convent era P. Benedetg Soliva (profess 1794, morts 1836). Igl ei manegiau el, sche nus anflein el cudisch de quens per 1818/1819 la registraziun: «Item für Herrn P. Benedict für Geigen» (RB 83). Casper Anton Durgiai paga 1829 «per ina gegia» 10 florins (RB 133).

Per promover la musica ecclesiastica cloma la claustra per igl onn de scola 1818 tochen 1819 *Josef Maria Abegg* de Schwyz che dueva instruir «ein Jahr das Orgelschlagen» e de far dasperas igl organist. Per mintga meins survegneva el 10 florins. El rendaquen de miez october 1819 legin nus: «Für 12 Monath des Organisten und Lehrgebühr laut Einverständnis 120 Florin» (RB 83). Scoi para vev'el de mussar orgla a P. Anselm Quinter

(Henggeler R., Professbuch von Disentis, Beinwil-Mariastein usw. 1955, S. 83). En quei attestat de partenza legin nus, che Josef Maria Abegg «sowohl als Lehrer, als Musikant und vorzüglich als Organist in hier, wozu er bestellt war, vollkommen entsprochen habe». Ella musica sco era ell'instrucziun elementara dil tudestg hagi el dau «einen sehr fleissigen und gründlichen Unterricht». En siu temps liber seigi el s'exercitaus el sunar clavazin e gegia e fatg gronds progress (Formular-Sammlung, S. 72, senza data). Abegg fuva feagl digl organist de Sviz e scolast Dominik Abegg († 1826) e de Josepha Hieronyma Ganger de Lachen. Il bab era enconuscent musicist (Schubiger A., Die Pflege des Kirchengesanges und der Kirchenmusik in der deutschen katholischen Schweiz 1873, S. 53). Josef Maria Abegg era naschius ils 6 de december 1794 a Sviz e s'occupaus, suenter sia dimora a Mustér, da 1824—1826 sco scolast a Lachen, la patria della mumma (Dettling A., Schwyzerischer Geschichtskalender 1927, S. 24, e communicaziun da archivar dil stat dr. Willy Keller, Sviz). El para buca d'esser morts a Sviz.

Sin Abegg suonda *J. Johann Bachgtein* sco organist, che, tenor il cudisch de quen, resta en survetsch dals 18 d'october 1819 tochen il 14 de matg 1820. «Als Organist angestellt, wo er eine Stundt in Clavier und Musick nachmittag, eine Stund vormittag eine ihm angemessene Classe zu lehren übernimmt» (RB 83). Scoi para ha quei musicist, oriunds probabel ord l'Austria u ord la Tiara tudestga, priu suenter in onn comiau da Mustér.

Sper la musica fuva era il *teater* grondamein beneventaus. Suenter che ils examens eran stai fini ils 27 d'uost 1805, vevan ils students giu dau ils 2 de settember 1805 il «*Bab tschiec*» (Der blinde Vater). In prolog romontsch ei von maun en dus exemplars e punctuescha, ch'ils acturs «noch Novizen und ohne Erfahrung in der deutschen Sprache sind. Uns fehlt die freie Auswahl von fähigen Darstellern». Era auters mieds mauncan, ton ch'il plidader conceda: «Wir sehen uns nach allen Seiten hin begrenzt und eingeengt.» Il tema seigi per la patria fetg impurtonts. «Wir wollen heute in zwei Szenen den Blinden Vater und die traurigen Folgen, welche ihm seine Blindheit verursacht hat, vorstellen. Vielleicht ist das, wie wir wünschen, dem einen oder andern Vater ein augenscheinlicher Hinweis, die Erziehung der Kinder besser zu gestalten.» Il text dil toc ei denton buca transmess, sulettamein il tema. Ei deva dus de tals

dramas. Igl emprem ei vegnius daus a Brig 1795, derivonts da P. Franz Xaver Jann S. J. († 1828). Il secund ei semegliantamein vegnius daus a Brig 1807, parentaus de cuntegn, mo buca identic (Carlen A. in *Vallesia* 5 [1950] 350—351). A Mustér han ins giugau il toc per la fin digl onn scolastic ed envidau in e scadin, signurs e signuras. Schegie che negins dils students vevan zacu avon giu viu in teater, han els tuttina giugau fetg bein, ton che tuts ils aspectaturs sesmarvegliavan. Cauderschader Peter Anton Riedi ch'era presents, schenghegia als giugadurs duas dublonas. Alla fin vegnan distribui ils premis, consistentes de cudischs custeivlamein ligiai (*Acta Capitularia* I., S. 93).

Il success digl emprem teater 1805 animescha puspei ils students alla fin digl onn de scola, ils 28 d'uost 1806, de dar: *Ils fretgs della buna educaziun d'affons* (Die Früchte der guten Kinderzucht), in «drama en treis acts». Il prolog tudestg annunziava il tema: «Nus vein elegiu enzatgei dètg bi, la carezia paterna per tema. In bien bab ei vegnius sdrappaus naven pervia de deivets da ses affons, e quei entras in crudeivel cont e bess en perschun. Quei ha caschunau ordvart gronda dolor als affons. Cunzun il feagl, ch'era feagl persul, lai s'engaschar schuldau, demai anflau negin auter mied de segudignar la capara per liberar siu bien bab. Quei ei era reussiu ad el. Il generus officier ha buca mo dau ad el il daner necessari, mobein era puspei sia libertad, havend entgiert sia niebla carezia paterna. Quei fuss ussa, quei che nus lessen representar.» Silsunter remarca il prolog che la respectabla raspada fetschi daventar ils giugadurs schenai, denton «die Erinnerung an den allgemeinen lauten Beyfall, womit das geehrte Publikum voriges Jahr unsere erste Vorstellung gütigst belohnte, verdrängt die Zaghafteigkeit wieder und ermuntert uns, dass wir beherzt die Schaubühne betreten». Il medem patratg sviluppessa era il prolog romontsch, ch'ei denton en tut priu pli cuorts.

Buca mo il prolog, era igl entir text ei conservaus, e quei igl emprem en in format pign, che ha alla fin ina preziosa anexa cul tetel: «Persunas agentas» (Agierende Personen). Lura exista in text de pli vast format. Il cuntegn dil toc dat quei text empau auter: «Albrecht, en risguard educaziun d'affons, bab exemplaric e recli emploiau, demai che tegn ferm culla giustia, ei vegnius relaschus da siu cont; mo entras intermediaziun de ses fepls, specialmein dil vegl, puspei vegnius restituius en siu post

d'honor de vidavon, sesentend entras il bien deportament de ses fegls en cumpleina letezia, la quala in bab astga spetgar da sia buna educaziun enviers ses affons.» Nies pli grond cudisch de text cuntegn buca mo allas paginas 1—79 la versiun tudestga, mobein era allas paginas 82—89 in drama talian: «*Le tre Figlie della Buona Educazione, La Polizzia, La Scienza e la Pietà.*» Probabel han ils students de lungatg talian representau quest davos toc. Il drama principal per propi, en lungatg tudestg, vegn strusch ad esser stau in toc original. Ellas collecziuns de P. Moriz Hohenbaum a Rheinau, morts 1795, anflein nus en vol. 10 sut numer 415: «Früchte der guten Kindererziehung, Schauspiel der studierenden Jugend Rheinaus» (Henggeler R., Professbuch von Pfäfers, Rheinau und Fischingen 1931, S. 387).

In ulteriur toc della tribuna de Mustér ei intitulaus: «*Der Eidgenössische Bund der Bewohner der Gebirge an den 3 Quellen des Rheins.*» Il cuntegn de quel sedat dal prolog: «La Rezia ei a siu temps vegnida dominada da castellans ed ugaus. Cunquei che quels supprimevan denton il pievel adina pli e pli cun crudeivladads e malgiustias, sefan els cheutras di per di pli malvesi, e beingleiti anflan ins da tuttas varts il giuv nunsurportabels. El pèz d'in Ret nescha il patratg della libertad. El e ses amitgs, als quals el haveva palesau ses patratgs, seradunan savens da notg egl uaul sper Trun e prendan, suenter madira ponderaziun il conclus d'ereger, tenor igl exempel dils confederai, ina ligia publica. Pultengia, avat de Mustér, dal qual il num ei immortals ella historia retica, ils baruns de Razén, ils conts de Sax ed auters signurs, s'uneschon cun els confidenzialmein, cun la madema mira e voluntad. Els havevan denton in grond inimitg en Philipp Visconti, duca de Milaun. Quel sedat tutta breigia de metter empaglia la perinadad. Alla noblezia fa el empermischuns splendidas, ed igl um cumin tementa el, sco dal temps della revoluziun, cun disfidonza e suspect encunter ses signurs ed entras autras ideas perniziusas de libertad sfrenada. Il resultat de quei dueva esser: smardegliada della ligia, anarchia e suttamessa della tiara ad in soli despot, stretgmein ligiaus cun el, il duca Visconti. Pultengia era denton schi ventireivels de buca mo haver scungirau ord il pievel errurs e pregiudezis infiltrai, mobein era d'haver mess a ferm igl instigader che mava en rassa d'eremit a fanatisond il pievel. Finalmein ha tut malengasi priu ina fin e signurs e purs sesuttamettan

cumpleinamein alla direcziun digl avat. Ins festgina lura igl onn 1424 de serender sut igl Ischi a Trun per engirar solemnamein a Diu, il schurmegiader dils dretgs natural, la ligia, ch'exista per ventira tras tschantaners tochen sil di ded oz.»

Silsuenter sedrezza il prolog al temps present: «A tgei ver fegl retics stuess buca surtut interessar la revelaziun dils principis che nos babuns han giu suandau per sedeliberar dal giuv della tirannia, e de saver contemplar quei en in maletg, epi sco cunterfei la scuvretga de lezza libertad e egalitad, dalla quala igl eco rebatta aunc schi entelgeivlamein neu dad in temps buca schi daditg spirius.»

Egl archiv claustral sesanfla aunc in manuscret cul tetel: «*Der eidgenössische Bund. Drama in 5 Aufzügen.*» Ils acts, respectivamein las acziuns 1, 3, 5 ein screttas per tudestg, ils auters, 2 e 4 per romontsch. Ei para che buca pli tut seigi conservau. Sco gia il tetel dil toc demuossa, deriva el da Ulysses de Salis-Marschlins (1728—1800), che defendeva l'idea dell'indipendenza grischuna (Pappa Chr., *Die Entstehung des schweizerischen Nationalbewusstseins in Graubünden*, 1944, S. 50—60, leutier p. 131 Anm. 34, nua ch'il tetel dil toc ei citaus). Theodor de Castelberg († 1818) ha era translatau quei toc en lungatg romontsch (Ischi 23 [1930] 74—76 e 39 [1953] 85). Sur la data della representaziun dat a nus l'introducziun dil Prolog buns indezis, seclamond: «Gia duas gadas vein nus giu la fortuna extraordinaria de vegnir honorai schi generusamein entras applaus schi flattus dal venerau auditori. Nus sepresentein pia per la tiarza gada silla tribuna per divertir delectusamein Vus e tuts ils hosps tenor mesira de nossas forzas.» Cunquei ch'ils teaters vegnevan dai pér dapi 1805 vegnin nus agl onn 1807, caussa ton pli carteivla che gest la «*Historische Skizze Rhätiens*», destinada per la scola, ei datada cugl onn 1807 (*Gedenkschrift des Kath. Schulvereins* 1945, S. 164).

Ils 30 d'uost 1808 ha la tribuna studentica dau il drama: «*Der Westindienfahrer*» ni «*Trau, Schau, Wem*». Il Prologus existent paleisa il suandont cuntegn: «Smith, naschius da paupers geniturs, e sco Giusep odiaus da ses fargliuns deno da siu frar pli giuven, che veva carezau el affezionadamein d'adina enneu, navighescha en ses giuvens onns ell'America ni India dil vest per encurir leu megliera fortuna. Sia interpresa ei stada benedida. Suenter ina dimora de 20 onns ell'America vegn el

puspei a casa cun gronds scazis cugl intent de parter sia fortuna cun ses undreivels parents e per viver ses dis restonts el ravugl de sia parentella. Denton, vegnius fatgs attents ella casa d'albiert de siu marcau patern, sur de ses parents de saung, lev' el intervegnir igl emprem lur sentiments, avon che seconfidar ad els. Per far quei drova el in artifices. El sevestgescha en ina mondura de marinar, sefa de paupers e supplichescha igl emprem siu frar vegl, epi era siu quinau per susteniment. Cunquei ch'el vegn renviaus rigurusamein dad omisdus, mett'el all'emprova en medema moda sia quinada. Mo cura che quella muossa siu cor compassionieivel e buns, e prompta, nunditgont pupira, de parter cun el il pli davos bluzcher, scuviera el anetgamein il misteri, sedecida de viver el ravugl de sia famiglia e fa quella e sia entira casa ventireivla.»

Il medem 30 d'uost 1808 era vegniu dau aunc in teater romontsch, continuescha gie il citau prologus: «Quei drama vegn el medem temps ad interrumper: *Il cavascazis (Der Schatzgräber)*, ina cumedia romontscha en dus acts.» Quei toc era gia vegnius daus ils 5 de settember 1806 silla tribuna studentica de Nossadunnaun (Banz-Henggeler, *Kurze Geschichte der Stiftsschule Einsiedeln* 1948, S. 63). Probablamein ha cauderschader Theodor de Castelberg († 1818) mess quei toc en romontsch, semegliontamein sco quei ch'el veva giu vertiu libramein en siu lungatg mumma il «Westindienfahrer» (Gadola G. en *Ischi* 23 [1930] 98—102). Remarcabel ei denton ch'il manuscret conservau egl archiv claustral «Der Schatzgräber. Lustspiel in zwei Aufzügen», ei conservaus en versiun tudestga. Igl emprem act ha 6, il secund 5 scenas. Ils musicants giogan lien buca mo ina rolla secundaria. Ei po dar che quei toc ei vegnius daus pér pli tard per tudestg, pusseivel era, che nus vein avon nus il model, igl original per la cumedia stada translata per romontsch.

In drama ch'ei era vegnius representaus a Mustér ei titulaus: *Il gest bandit («Der ehrliche Bandit»)*. Il Prolog aunc conservaus dat il cuntegn: «Quei bandit ha num Bresch ed ei il feagl d'in general en Tiaratudestga. El ei gia vegnius pegliaus e runaus naven cun 8 onns da rubadurs e vendius ad in commerciant terc sco sclav, mo per l'amur de Diu liberaus suenter 7 onns da sclaveria dad in commerciant franzos. Mo sia libertad ha buca cuzzau ditg. Silla mar ein omisdus vegni surventschi

dad in ravigliader e pirat engles e sfurzaus d'acceptar ed entrar en survetsch engles. Per cletg vegn el tier in regiment dil qual il colonel ei in tudestg sco el; demai che quel veva bugen il giuven, segida quel, ch'el vegn en paucs onns litinent epi capitani. Sia mumma miera denton e siu bab croda en ina specia de malsogna de spért pervia della perdita de sia dunna e de siu feagl, e fuss suenter 24 onns, vitier tut en in'aulta vegliadetgna, vegnius assassinaus da siu agen cusrin, sche buca siu feagl fuss gest arrivaus il dretg mument. Pertgei gest en quei temps vev'el survegniu congedi e vegneva puspei a casa. Cheu intervegn el entras Bresch dil miserabel e sgnegadiu secuntener de siu cusrin. Per denton seperschuader personalmein de sia scroccadad se-camuflescha el de bandit. En questa moda engarta el beinspert che tut fuva ver quei ch'ins veva raschunau della lischadadad e carugnadad de siu cusrin. Pertgei aunc quei medem di dat il feagl al cusrin in'obligaziun de 30 000 frs. per ch'el mazzi siu aug de 78 onns per gidar ad acquistar per el ina gronda ierta. Cura che quei cusrin infam crei de reussir il malfatg, vegn el surprius da 2 officiers e per camond de siu vegl aug mess a ferm per adina ensemen cun ses survients. Il bandit sescuviera a siu bab e demuossa aschia ch'el seigi en verdad staus in recl bandit.»

Tier quei ei conservau in prospect de teater che numna bein buc la data della representaziun, mobein tut las rollas. Ei cunvegn de presentar cheu igl entir text egl original ch'ei screts per tudestg: «Personen: General. — Baselgia; Bresch, Vetter des Generals. — Berther; Fräulein. — Aschwanden; Hauptmann. — Vieli. Richter. — Arpagaus; Rosel, Bauernmädchen. — Degonda; Konrad, Bedienter des Hauptmanns. — Quinter; Lorenz, Bedienter Breschs. — Gallus; Michel, ein Bauernbursche. — Gallus; Kellner. — Kapeder; ein Lieutenant mit Wache, stumme Personen. — Vincenz oder nach Belieben; Bauern. — Nach Belieben.» Surprendents ei il num Gallus, che sa denton mo esser il prenum de Gallus Deflorin.

Segiramein ei quei toc vegnius representaus avon la fin d'avrel 1810, demai dus acturs, Vigeli Quinter e Gion Antoni Baselgia gia i vi el noviziat, fagend l'empermischun de statteivladad igl εμπrem de matg 1811 culs nums: Fr. Anselm e Fr. Adalbert. Ins vegn a stuer considerar per davosa data pusseivla l'entschatta de mars 1810. Cunquei ch'il teater veva liug

per ordinari pér alla fin digl onn scolastic, viaden egl uost, revegnin nus agl onn 1809 per termin della representaziun, denton buca pli baul, demai che nus enconuschin per 1808 gia las representaziuns teatralas.

Il *Recitativ* ch'ei vegnius daus il settember digl onn 1809 en claustra, representa in dialog denter il temps vegl e niev e deriva dalla plema de cauderschader Theodor de Castelberg. Las composiziuns ein fatgas da colonel Joachim de Castelberg (PL Sp. 30 a S. 1—3). Probablamein han students romontschs declamau quest discuors (Ischi 23 [1930] 59—63).

El temps suenter 1809 auda in teater da qual nus enconuschin mo il prolog romontsch. El raquenta dil *Pur Malchus*, che selamenta d'ina dira veta e fa star buns per quei sulettamein Adam. Il barun vul mussar ad el ch'el seigi aunc pli fleivels che Adam e dat ad el ina scadiola curclada, la quala el astga buca arver tochen la sera. Aschia semetta el cun siu exempel en agen entiert e roga il barun per perdun. Dapi quell'ura eis el mai pli selamentaus sur dils emprems carstgauns pecaminus. Quei toc semeglia, partenent cuntegn, il giug tudestg: «*Der missvergnügte Holzhacker*», ch'ei vegnius daus a Brig 1818 (Vallesia 5 [1950] 337 Nr. 106) e vegnius translataus da cauderschader Theodor de Castelberg († 1818) en «*Las Merveglias*» (Ischi 23 [1930] 92—93). Il medem prolog tradescha ch' aunc in auter toc teatral tudestg mavi sur la tribuna, il qual veva per tetel: «*Die Güte*» ni «*Das gute Herz eines Prinzen*», visavi in affon e sia mumma ch' eran depauperisai duront ils temps d'uiara. Cunquei che nus vein tochen dacheu negins auters indezis che il numnau prolog, astgein nus ad interim buca ughegiar la datada. Segir ei mo che omisdus tocs ein vegni representai alla fin digl onn scolastic, pia alla fin d'uost. Il prolog di gie all'entschatta ch'ins gioghi buca mintgamai suenter ils examens de scola publicamein per scaffir divertiment, mobein «um sich in den Sprachen zu üben» e per acquistar bunas manieras. Nus vegnin perquei a datar quei toc sin suenter 1809, demai tochen leu tuts ils teaters representai enconuschents.

Per ils onns suenter 1809 anflein nus ad interim negins documents per in teater. Nus stuein ir tochen 1815 demai lura fatg igl emprem, ils 21 d'uost, ils examens, epi denton dau ils 24 d'uost «*Paulinus von Nola*» en representaziun teatrala. Il cronist circumscriba il toc cun «tragoedia S. Paulini, Liberatoris

mancipiorum». Sin quei survegnan tuts ils 10 scholars premis (Acta Capitularia II. 46). Il teater era buc in'ovra nova. A Brig era «Paulinus von Nola» oder «Der wahre Menschenfreund» vegnius representaus 1810. Ei setracta d'in drama arranschaus da P. Franz Xaver Jann S. J. († 1828) suenter in pli cuort dil P. Anton Clauss S. J. († 1754) (Vallesia 5 [1950] 352). 1816 han ins puspei dau in teater (cumedia), mo de quel possedein nus mo il plaid al magistrat della Cadi, de cuntegn tut general (Formular-Sammlung S. 37—38).

Pli segir sulom suttapei vein nus puspei cugl onn 1819. Ils 17 d'uost han ils examens giu liug, ils 22 d'uost han ins festivau la fiasta Mater Misericordiae, dus dis suenter, ils 24 d'uost, representan ils students il toc cul tetel: «*Der bekehrte Dieb*» (Latro conversus). Era per questa representaziun eran invitaziuns idas a persunas interessadas della cuntrada (Acta Capitularia II. 214). Segiramein viaden en quei temps auda il drama baroc: «*Der glorreiche Triumph des guten heiligen Georg über den Tyrannen Diokletian*». Quei seresulta dalla Collecziun de formulars (Formular-Sammlung S. 21—22). Sur de quei ha G. Gadola tractau (Ischi 23 [1930] 40—49). Tocs de teater 'Georgius' vegnevan dai a Brig gia 1733 e 1790 (Vallesia 5 [1950] 332, 336).

3. LA PROVEGNIENTSCHA DILS STUDENTS E LUR ACTIVITAD POSTERIURA

Ord il register dils students savein nus eruir la provegnientscha de pressapauc 240 students. De quels derivan 180 ord la Cadi hodierna (pia Schlans inclus), consequentamein treis quartas della studentesca entira. Quei demuossa che la scola steva el survetsch dil circuit de Mustér. Il quart restont sereparta bunamein sin quasi tut la ulteriura tiara grischuna, nua che la Lumnezia cun siu tozzel e miez resortescha, duront che il Surmir (dus Camens, Doschs, Polteras, Signorells, Steiners) e la Sursaissa tudestga (dus Hennis, treis Riedis) suondan en clara distanza. Il Grischun talian ha tarmess mo treis scholars (Baretta, Bertossi e Schenardi). Dalla Svizzeria ulteriura stat il Tessin cun 4 scholars alla testa (Poncini, frars Soldati, Wanzini), ferton che Uri (Aschwanden) ed il Valleis (Clairvaz) ein mo mintgamai representai cun in scolar. Dal territori ordeifer ils confins sviz-

zers vegnan a Mustér mo dus dil Vorarlberg (Ludescher e Metzler) ed in Tirols (Punt), pia ord territoris che confineschan immediatamein cul Grischun.

Dals students daventan 43 *spirituals* (cumpriu Clairvaz e Wanzini), pia in sisavel de tuts ils scolars. De quels serendan puspei 10 agl uorden benedictin, vul dir, els entran tuts ella claustra de Mustér, deno in che va ella claustra de Nossadunnaun (Joh. Josef Soliva). Dus entran egl uorden dils gesuits (Caveng Lukas e Joh. Adalgott Riedi), in seunescha culs Redemptorist (Beer Sigisbert). Pia appartegn bunamein ina tiarza dils spirituals ad in uorden religios u l'auter.

Dals ulteriurs scolars contonschan pli ch'in tozzel la dignitad de *mistral* (Kreispräsident, Landamann), ils biars ella Cadi, epi en Lumnezia, mo era a Sursaissa, Rueun, Razén, Vazsu e Mesauc. La pli aulta dignitad politica documentescha Martin Riedi († 1841), fuva el gie buca mo mistral dil dicasteri Sursaissa, delegau de dieta, mobein era cauderschader della Ligia Grischia e commember dil cussegl pign. A quel apparteneva era mistral e miedi Augustin Condrau († 1887). La clamada de miedi exercitava era Christian Lorenz Decurtins, plinavon Otto Vieli, omisdus fuvan era dotai culla dignitad de mistral. Alla politica ed al survetsch militar ha Peter Vieli surviu, sedistinguend sco colonel e delegau de dieta.

Dattan ins in'egliada sur ils indrezs ed ils eveniments della scola claustrala de Mustér da 1804 tochen 1833 resultan lunderora essenzials merets per la populaziun romontscha dil Grischun. Pon era biars scolars esser stai mo per cuort temps alla scola claustrala, e buca rabbitschau ad ina professiun academica, han els tuttina empriu cheu il lungatg tudestg ed ina pli gronda savida e capientscha. Ultra de quei ein numerus fegls della musa vegni formai per il survetsch de vischnaunca, per il cantun e per la baselgia. Il character della scola, igl ei buca de far curvien, plitost ligiaus culla cuntrada, dueva semidar pér pli tard cura che la scola claustrala haveva de survir aunc de pli agl intschess grischun e sur quel viadora era per territoris confinonts. Quei daventa pér culla translocaziun della scola cantonale catolica da Cuera a Mustér igl onn 1833 (mira Geschichte der Abtei Disentis 1971, S. 187—189, 249).